

Hammasterannast Uusleitudmaani

Killuke eestlaste maailma avastamise loost

Peeter Päll

eesti keele instituudi vanemteadur

Tänavu möödub 150 aastat esimese eestikeelse maailmaatlase ilmumisest. „Maa Kaardi-Ramat kus sees 16 Maa Kaarti” ilmus Pärnus 1859. aastal ja oli mõeldud täiendama M. G. Kauzmanni ja E. W. W. Schultzi koostatud „Koli-ramatu” 5. jagu „Keograhwi, ehk õppetus Ma-ilma surussest ja Ma-ilma madest” (1854). Vaid veidi varem oli ilmunud Berend Gildenmanni esmajoones õpetajatele mõeldud „Mailma made õppetus” (1849), esimene geograafiaõpik.

Seega said eestlased XIX sajandi keskel esimest korda nii põhjaliku ülevaate maailma rahvastest ja riikidest. Mõistagi ei olnud maailm ka enne tundmatu. Lähemaid ja kaugemaidki naabreid tunti juba ammu, kaudseks tunnistuseks kas või seegi, et selliste maade ja rahvaste nimed, nagu *Rootsi*, *Saksa*, *Vene* on ühised peaaegu kogu läänemeresoome keelte rühmale. Varase usulise kirjanduse kaudu said tuttavamaks püha maa Palestiina nimed ning XVIII sajandi lõpu kalendritest sai lugeda Vene-Türgi sõdade kirjeldusi koos Kagu-Euroopa kohanimedega. Otto Wilhelm Masingu Marahwa Näddala-Leht (1821–1825) avaldas samuti uudiseid kaugematest maadest. Kuid täielikumalt avanes maailm eestlastele alles alguses nimetatud väljaannetega.

Nii õpikud kui ka eriti atlas jäid kasutusele pikaks ajaks ja panid suuresti aluse sellele, kuidas eestlased võõraid kohti nimetama harjusid. Vaadelgem kõigepealt nimede kirjutusviisi. Kuni 1870. aastateni kasutati eesti keeles vana kirjaviisi, milles häälikute pikkust märgiti teisiti, kui oleme tänapäeval harjunud: vrd *sared* (loe: saared) ja *merri* (loe: meri). Seega olid ka atlase nimed vanas kirjaviisis.

Teine eristav joon oli see, et juba piiblitõlgetest peale oldi nimesid harjutud kirjutama muganenud kirjaviisis. Ei kasutatud võõrtähti (*c*, *q*, *v*¹, *x*, *y*) ja sõna alguses näiteks tähti *g*, *b*, *d*. Ei tuntud ka võõrhäälikuid

¹ Et eesti keeles kasutati tollal gooti kirja, siis kirjutati tavalistes sõnades *w*, jättes *v* üksnes võõrsõnadesse.

f ja š. Seetõttu võib tänapäeva lugejale lähtenimede äratundmine olla vaevaline, vrd *Kämbrits* 'Cambridge', *Klärwoo* 'Clairvaux' (Prantsusmaal), *Kotdori-mäed* 'Côte d'Or' (Prantsusmaal), *Leipsik* 'Leipzig', *Nissa* 'Niš' (Serbias), *Ohwen* 'Buda' (tänapäeva Budapesti osa, lähteks oli saksa nimi Ofen), *Okswort* 'Oxford', *Plimmaut* 'Plymouth', *Pordoo* 'Bordeaux', *Sankt Prantsisko* 'San Francisco', *Serburg* 'Cherbourg' (Prantsusmaal), *Sewwilt* 'Sheffield', *Sowia* 'Sofia' *Tsester* 'Chester', *Tsiwitawekkia* 'Civitavecchia', *Walangs* 'Valence', *Waröeri-sared* 'Fääri saared', *Wiladelwia* 'Philadelphia', *Witsi-sared* 'Fidži' jne. Huvitav baltisaksa mugandus on *Jenw* (saksa Genf, g-d hääldati e ja i ees sageli j-na). Atlases oli siiski ka neid nimesid, mida mugandati vähe või ei mugandatud üldsegi: *Brighton*, *Brüssel*, *Dantsig* 'Gdańsk' (lähteks saksa Danzig), *Dublin*, *Düsseldorw* 'Düsseldorf', *Utrecht*, *Wiesbaden*.

1854. aasta õpiku autori ja atlase redigeerija Schulzi loominguks võib pidada üht uut sarja eestikeelseid maanimetusi, mille ta sai nii, et asendas saksa *-land*'i eesti *-maa*'ga ning pani nime põhitüve omastavasse käändesse, vrd *Irland* > *Iri-ma* 'Iirimaa', *Jütland* > *Jüti-ma* 'Jüütimaa', *Lapland* > *Lappi-ma* 'Lapimaa', *Livland* > *Liwi-ma* 'Liivimaa', *Schottland* > *Sotti-ma* 'Šotimaa'. Nii jõudis tänapäeva vormi muuhulgas Liivimaa kubermangu nimetus, mis varem oli olnud *Liuwland*, *Lihwlandi-ma*, *Liflandi-mah* jne.

Õpiku ja atlase autorid olid sakslased ja mõistagi on nimekujuades märgata saksa mõjusid: *Düna-jöggi* 'Daugava', *Dünaburg* 'Daugavpils' (enamik Läti nimesid oli antud saksapäraselt), *Katarinenburg* 'Jekaterinburg', *Kotenburg* 'Göteborg' (vrd saksa Gothenburg), *Lüttih* 'Liège' (saksa Lüttich), *Siebenbürgeni-ma* 'Transilvaania' (Rumeenias),

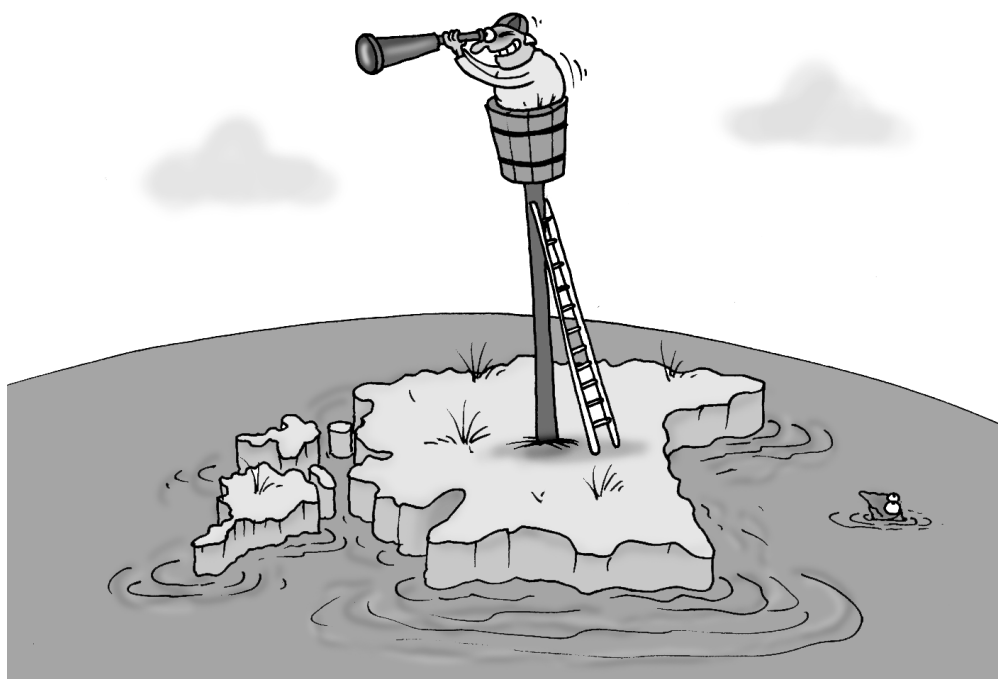
Teissi-jöggi 'Tisza' (saksa Theiß). Vahel ei tundud juba varem kasutatud eesti nimesid, vrd *Abo* 'Turu' (Soomes), *Norwegi-ma* 'Norra' (*Norra-ma* on Masingul juba 1823). Ent saksa tavast kalduti ka mõnikord selgelt kõrvale, vrd *Austria-riik* (saksa Österreich), *Egiptus* (saksa Ägypten), *Grusia* (saksa Georgien), *Küprus* (saksa Zypern), *Moskwa* (saksa Moskau). Eeskuju saadi ladina keelest, nii kohaldati otse ladina maalõppu -ia: *Hispania* (vrd saksa Spanien), *Italia* (saksa Italien), *Sardinia* (saksa Sardinien), *Siria* 'Süüria' (saksa Syrien), *Sitsilia* (saksa Sizilien).

Hiinat oli varem kirjutatud *Sina-riik* (1811) ja *Kina-ma* (1854), atlas es tuli kasutusele *Hina-riik*, mis on otsene mugandus saksa hääldusest (*China*). Paljud muudki nimed tulid sellal kasutusele enam-vähem tänapävasel kujul, kui jätta kõrvale kirjaviisi erinevused, näiteks *Kap-lin* ja *Tsili* 'Tšiili' (1849 oli *Hile*, mis on ilmselt saksa Chile väärtõlgendus).

Päris mitu nime tõlgiti. Lähtekeeleks oli seejuures saksa keel. See seletab, miks on eesti keeles niisugune tore maanimi nagu Uus-Meremaa (esineb esmakordselt 1854: *Uus-Merre-ma*, vrd saksa Neuseeland). Tõlkenimed olid veel *Seltsi-sared* (Okeaanias), *Tulli-ma* 'Tulemaa' (vrd saksa Feuerland, hispaania Tierra del Fuego, mida paljud teised keeled ei tõlgi), *Waikne-merri* 'Vaikne ookean', *Üllem-järw*.

Küllap on pisut juhuslik, et kõik tõlkenimed ei jäänud püsima või tõlgiti hiljem teisiti. Näiteks *Hammaste-rand* on maa, mida tänapäeval tunneme Elevandiluurannikuna, *Mustmets* on aga tuntud saksa lähtenime Schwarzwald all. *Rebbase-sared* on praegu Foxi saared Alaska lähedal ja *Kipre-sared* (inglise *Navigators Islands*'i tõlge) on tänapäeva Samoa saared. Uus-Meremaaga oleks tore paariline Uusleitumaa (1854 *Uus-leitudma-saar*), ent praegu tunneme seda inglise nimega Newfoundland. *Uus-Jork* on nüüdne New York.

Kokku oli 1859. aasta atlasel üle 1800 nime, 1854. aasta õpikus üle 800 nime, seega andsid need väljaanded eestikeelsele maailmapildile tõhusat lisa. Kui C. R. Jakobson 1868. aastal avaldas juba uues kirjaviisis „Veikese Geograafia ehk Maade teaduse käsiraamatu”, siis sai ta toetuda mõningale traditsioonile. Jakobsoni ideoloogia oli märksa radikaalsem ja kuigi temagi kirjutas nimesid häälduspäraselt (kohanimede kirjutamise reeglid olid tolleks ajaks selgeks vaidlemata), katsus ta seda teha võimalikult täpselt. Jakobson püüdis nimeses piirata saksapärasusi, muuhulgas propageeris ta lähtekeelseid nimesid, näiteks *Firenze* (varem *Wlorents* < saksa Florenz), *Milaano* (varem saksa Mailand), *Weneetsia* (mitte saksapäraselt Wenedig), *Kjöbenhawen* (mitte saksapäraselt Kopenhaagen), *Lisboa* (mitte Lissabon) jne. Sel otstarbel

Urmas Nemvaltsi illustratsioon

püüdis ta nimesid pigem ladinapärasada *ia*-lõpu abil, muuhulgas selgelt saksa tüvedele tuginedes: *Böömia* (saksa Böhmen, tänapäeva Čechy), *Helweetsia* 'Šveits', *Määria* ehk *Moraawia* (saksa Mähren, tänapäeva Morava), *Siibenbürgia* 'Transilvaania'. Sümpaatiat teiste rahvaste vastu reedab nimevalik isegi kaugemate maade puhul, näiteks Aafrikast kirjutades eelistas Jakobson kohalikke nimesid: *Bahar-el-Abiad* 'Valge Niilus', *Kahiira* (enne teda ja hiljem Kairo, ent vrd araabia Al-Qāhirah), *Kuaara jõgi* 'Niger', *Nianza järv* 'Victoria järv', *Saiire* ehk *Kongo*.

Kuigi suur osa nimekujusid kadus hiljem käibelt, võib siiski öelda, et enamik meie ajani säilinud mugandeist pärineb nimelt Jakobsonilt, sest tema andis need uue kirjaviisi kohaselt. Tsiteeritagu siin vaid A- ja B-algulisi nimesid: *Aafrika*, *Aasia*, *Ameerika*, *Anatoolia*, *Antiliibanon*, *Apuulia*, *Araabia*, *Armeenia*, *Assoorid*, *Austraalia*, *Baleaari (saarestik)*, *Belgia*, *Boliivia*, *Brasiilia*, *Bulgaaria*.

XIX sajandi teine pool oli eestikeelse ajakirjanduse kiire arenemise aeg ning kõik need nimekujud leidsid sagedat kasutamist ajalehe-uudistes. Võib üsna kindlalt väita, et XIX–XX sajandi vahetuseks oli välja kujunenud rikkalik ja kindel eestikeelne maailmapilt, mis lubas rääkida paljudest maailma kohtadest emakeeles. Kui 1911. aastal kindlustus lõplikult reeglina kohanimede kirjutamine nende algkujul, siis saadi nentida ka, et küllalt paljud välismaa nimed olid eesti keeles juba „omapäraliselt välja arenenud”. Selle omapära põhja andsid meile XIX sajandi keskpaiga õpikud ja eestikeelne atlas.